

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ARCHITECTURE

ՀՏԴ՝ 728

DOI: 10.52971/18294316-2025.28.2 -205

ՆՈՐ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԱՆԻ ՄԻՋՆԱԲԵՐԴԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԳՄԲԵԹ
ՎԵՑԱԽՈՐԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ

Դավիթ Ս. Նահատակյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի
Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան: Անիի միջնաբերդի կենտրոնագմբեթ եկեղեցին կարևոր դեր է խաղում քաղաքի ճարտարապետական կերպարի և բազմաշեռ հայկական ճարտարապետության բացահայտման գործում: Իրականացված դաշտային աշխատանքի և հետազոտում կատարված վերլուծությունների հիման վրա առաջ են քաշվում որոշ ճարտարապետական դիտարկումներ, որոնք դրսևորվում են հատակագծային, ծավալատարածական, հարդարանքային և այլ լուծումների մեջ: Մեթոդներ և նյութեր: Աշխատանքում կիրառվել են ճարտարապետական տիպի համեմատական, ինչպես նաև սկզբնաղբյուրների համադրության և վերլուծության մեթոդները: Վերլուծություն: Իրականացվել է կառույցի հատակագծային, ծավալատարածական, հարդարանքային և այլ լուծումների համեմատական վերլուծություններ՝ ինչպես Անիում առկա նմանատիպ կառույցների հետ, այնպես էլ պատմական Տաթև նահանգի բազմախորանների հետ: Կատարվել է Աբուխանըմի որմնաշարի շերտագրական վերլուծություն՝ հիմնված դաշտային աշխատանքի արդյունքների վրա: Արդյունքներ: Դիտարկումների և համալիր վերլուծությունների հիման վրա առաջարկվում են կառույցի ճարտարապետական առնվազն երկու շերտեր՝ Բազրատունիների և Զաքարյանների շրջանների: Այս ամենի համար հիմք են հանդիսանում նաև կառույցի շինարարական ոճերի համեմատական վերլուծությունները: Կարևոր բացահայտում է նաև կառույցի վրա առկա վարպետների նշանները: Հոդվածը գրվել է հեղինակի դաշտային աշխատանքի, նաև հետդաշտային ճարտարապետական վերլուծությունների հիման վրա:

Բանալի բառեր՝ Անի մայրաքաղաք, Բագրատունյաց և Զաքարյանների շրջան, Աբուխանրի եկեղեցի, կենտրոնագմբեթ բազմախորան, համեմատական վերլուծություն, ճարտարապետական շերտագրություն:

Ինչպես հղել. Նահատակյան Դ. Նոր դիտարկումներ Անիի միջնաբերդի կենտրոնագմբեթ վեցախորան եկեղեցու ճարտարապետության շուրջ://ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2025: Հ. 2(28): 205-213 էջեր:

DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-205

NEW OBSERVATIONS ABOUT THE ARCHITECTURE OF THE CENTRAL-DOMED, SIX-APSE CHURCH OF THE CITADEL OF ANI

Davit S. Nahatakyan

Shirak Center of Armenological Studies NAS, Gyumri,
National Univesity of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: The central-domed church of the Ani citadel plays an important role in revealing the architectural image of the city and its multi-layered Armenian architecture. Based on the field work carried out and subsequent analysis, some architectural observations are put forward, which are manifested in planning, volumetric-spatial, relational and other solutions. **Methods and materials:** In this study, comparative architectural typology, as well as methods of correlation and analysis of primary sources, have been employed. **Analysis:** A comparative analysis has been carried out of the building's planimetric, spatial, compositional, and other architectural solutions-both with similar structures preserved in Ani and with the multi-apse churches of the historical province of Tayk. A stratigraphic analysis of Abukhan's masonry has also been conducted, based on the results of the field research. **Results:** Based on observations and comprehensive analysis, at least two architectural layers of the structure are assumed: the Bagratuni and Zakaryan periods. The basis of all this is also a comparative analysis of construction styles. A significant finding is the presence of craftsmen's marks on the structures. The article is based on the author's fieldwork and subsequent post-field architectural analyses.

Keywords:. *The capital of Ani, Bagratuni and Zakaryan periods, Abukhanm church, multi-apse central-dome, comparative analysis, architectural stratigraphy..*

Citation: Nahatakyan D. *New Observations about the Architecture of the Central-domed, Six-Apse Church of the Citadel of Ani.* // "Scientific Works" of SCAS NAS RA. Gyumri, 2025. Vol. 2(28). 205-213 pp. DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-205

ՆԱԽԱԲԱՆ. Անի մայրաքաղաքը մեծ դեր ու նշանակություն է ունեցել հայկական մշակույթի զարգացման ճանապարհին, և պահպանված բազմաթիվ նյութական ժառանգությունները այդ ամեն ինչի լուր վկաներն են: Անին բազմաշերտ հայկական մշակութային հանգույց է, որտեղ ձուլվում են մինչմայրաքաղաքային, Բագրատունյաց մայրաքաղաքային, ինչպես նաև Զաքարյանների շրջանները: Հիմնական դիմագծերի վրա էական ազդեցություն են թողել վերջին երկու շրջանները: Բագրատունյաց շրջանում դառնալով մայրաքաղաք՝ նա հետագայում իր շուրջը ձևավորեց Անի-Շիրակի ճարտարապետական դպրոցը, որտեղ

ստացված նվաճումները տարածվեցին ոչ միայն Հայկական լեռնաշխարհի վրա, այլ նաև նրա սահմաններից դուրս: Զաքարյանների շրջանում հիմնականում պահպանվեցին կենտրոնական Բագրատունյաց շրջանի ճարտարապետական ձեռքբերումներն ու հիմնական կերպարները, սակայն գուգահեռաբար առաջացան նոր մոտեցումներ և դրսևորումներ, որոնցից մի քանիսի մասին ներկայացվում է սույն աշխատանքում:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԻ ՇԱՐԽՈՒՄՆԵՐ. Անի Բագրատունյաց մայրաքաղաքի միջնաբերդի և ներքին բերդի միջև է տեղակայված կենտրոնագմբեթ բազմախորան տիպի եկեղեցին, որը Օրբելու մոտ հիշատակվում է «Աբուխանըմ Իշխան» անունով [8, էջ 17]: Աբուխանըմ իշխանը հավանաբար Պահլավունիների կամ Ապիրատյանների ցեղից է եղել, որտեղ նմանատիպ այլ անձնանուններ նույնպես առկա են. ինչպես, օրինակ՝ Ապլ-ջահասպ, Հասան Մազիստրոս, Ապիրատ, Ապուղամր և այլն [3, էջ 110]:

Կենտրոնագմբեթ բազմախորան տիպի եկեղեցու բեմից դեպի հարավ պահպանվել է միջնադարյան արձանագրությունը: Ըստ Օրբելու նյութի և Դիվան վիմագրության 1-ին պրակի՝ նշված է ևս մեկ արձանագրություն, որտեղ առկա է «Ապուխանըմ իշխանի» մասին հիշատակությունը, որն այժմ բավականին վնասված է, իսկ պահող քարերը ամեն պահ կարող են վայր թափվել [1, էջեր 33-34]:

Կառույցի չափագրությունները և առաջնային դիտարկումներն իրականացրել է Թ. Թորամանյանը, և ցայսօր այդ նյութերից ենք օգտվում [2, էջեր 386-387]: Կառույցի ճարտարապետությանը անդրադարձել են մի շարք հեղինակներ. ինչպես Տ. Մարությանը, Մ. Հասրաթյանը, Վ. Հարությունյանը, Կ. Մաթևոսյանը, Ա. Ղազարյանը և այլք:

Եկեղեցին տեղադրված է բարձրադիր, սակայն թեք տեղանքի վրա: Հիմնախարսիսը հատակագծում տրոհված է տասնմեկ նիստերի, որը բավականին տարօրինակ լուծում է, սակայն պատկերն ավելի է պարզվում, եթե բազմախորանի հատակագծային տրոհումներով ենք դիտարկում: Հատակագծում եռանկյուն խորշերով կառույցը վեց հիմնական մասի է տրոհվում՝ համապատասխանաբար ներառելով մեկական խորան, սակայն հյուսիսարևելյան և հարավարևելյան խորաններից դուրս եկող ավանդատները, ներառված լինելով վերոնշյալ խորանների ծավալի մեջ, արևելյան ճակատում ստեղծում են ուղիղ ճակատ, որը տրոհում են երկուական հայկական խորշերը: Այսպիսի լուծումը բավականին հետաքրքիր է և բավականին հարցեր է առաջացնում: Հատակագծային ներքին լուծումները հիմնականում ընկալելի են և համակարգված: Միակ մուտքը հարավ արևմուտքի խորանի հատվածից է: Հատակագծում եռանկյունի խորշերը միմյանց հավասար չեն, անկյունները շեղ են ու սրված: Ըստ տիպի՝ դասական կենտրոնագմբեթ բազմախորան է:

Ծավալատարածական լուծումներում նույնպես առկա են հետաքրքիր դրսևորումներ: Հիմնական տպավորությունը՝ դասական Անի-Շիրակյան ոճ, սակայն ավելի մանրամասն դիտարկումները հետաքրքիր լուծումներ են բացահայտում: Որմնաշարի տարբերությունները, ստորին և վերին շարերի մշակման և իրականացման տարբերությունները: Ստորին մասը ավելի բաց գույնի տուֆից է կառուցված և համեմատաբար ավելի խոշոր քարերից է, նկատվում են քարերի եզրերին առկա 1,5-2 մմ հաստությամբ շրջանակաձև տաշված շուրթերը: Ի հակադրումն վերոնշյալի՝ կառույցի միջնամասից վերև ընկած հատվածների որմնաշարն ավելի քառակուսիանման և մանր քարերից է

շարված, որտեղ հաջորդում են ավելի մուգ ու բաց քարերի հաջորդական որմնաշարերը: Քարերի արտաքին եզրերի վրա չի նկատվում շրջանակաձև տաշված բարակ շուրթերի առկայությունը: Վերին որմնաշարում հաճախ որմնաշարի հորիզոնական գծերը ընդհատվում են, ինչը չկա ստորն շարվածքում: Հայկական խորշերի և բացվածքների կամարաձև բարավորները նույնպես անհավասար են իրականացված:

Նմանատիպ երևույթներ նկատում ենք նաև կառույցի ներքին հատվածներում: Որոշակի տարբերություններ կան նաև մուտքի բարավորի, արտաքին խորշերի վերնամասերի, ներքին խորանների գմբեթադային ծածկերի շարվածքներում և այլն: Հստակ երևում են շարվածքների տարբերությունը թմբուկի ներքին և արտաքին մասերի՝ համեմատությամբ ստորին շարվածքի: Ինչպես հայտնի է, Անիի երկրորդ ծաղկման՝ Ջաքարյանների շրջանում՝ հայկական որմնաշարի մշակությունը ի հայտ եկավ «շախմատաձև» շարվածքը՝ որոշակի շերտագրական դրոշմ թողելով իր շրջանի ճարտարապետության վրա: Այդպիսի դրսևորումներ տեսնում ենք նաև Աբուխանըմի եկեղեցու վերին շարվածքներում, որտեղ գրեթե հաջորդաբար կրկնվում են մուգ ու բաց երանգի տեղական սրբատաշ քառակուսիանման տուֆ քարերը: Մինչդեռ ստորին հատվածներում քարերը ավելի բաց են, ուղղանկյունաձև: Ծավալատարածական համաչափությամբ կառույցը բնորոշ է հատկապես Ժ-ԺԱ դարերի պաշտամունքային ճարտարապետության ընդհանուր գծերին:

Հարդարանքի և խորհրդանշանային մտածողությամբ կառույցը առանձնապես աչքի չի ընկնում: Արտաքինից ոչ բոլոր հայկական խորշերն են հարդարված: Որմերի վերնամասը հավաքող քիվը պարզ է:

Ինչպես հայտնի է, կենտրոնագմբեթ բազմախորան, մասնավորապես՝ վեցախորան եկեղեցիները մեզ հայտնի են դեռևս վաղքրիստոնեության շրջանից՝ ինչպես օրինակ Սբ Շուշանը և Արագածի Գրիգորաշենը: Ճիշտ են նկատել մի շարք հետազոտողներ՝ Աբուխանըմի եկեղեցին նմանեցնելով Արագածի Գրիգորաշենի հետ [5, էջ 31]: Հատակագծային լուծումներով վաղ քրիստոնեական շրջանի օրինակը ավելի կանոնիկ է, ավելի մեծ քարերով և իր շրջանին բնորոշ շարվածքով է իրականացված, սակայն ակնառու են հիմնական նմանությունները: Հիմնական նմանությունները ներքուստ՝ ծավալատարածական լուծումներում են երևում: Խորանները կրկնակի խորությամբ են իրականացված՝ լուծում, որը միայն այս երկու կառույցներում ենք հանդիպում:

Հատակագծային համեմատական վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ընդհանուր լուծումներով կառույցը հարիր է զարգացած միջնադարի այլ հայկական կենտրոնագմբեթ վեցախորան եկեղեցիներին: Հատակագծով ավելի մոտ է Ապուղամրենց Սբ Գրիգոր եկեղեցուն, երբ խորանների նիստերը ուղղված են դեպի արևելք: Աբուխանըմի եկեղեցու գլխավոր խորանի երկու կողմերում էլ առկա են փոքր չափերի ավանդատներ, որոնք արևելքից խորանաձև են ավարտվում: Նմանատիպ լուծումով են նաև Անիի Ապուղամրենց Սբ Գրիգորը և պատմական Տայք նահանգի Բերդացիոր գավառի Կաղամախիքի նմանատիպ եկեղեցին, ինչպես նաև XI դարով թվագրվող Կախեթի Քորեպիսկոպոսությունում կառուցված Կացխին: Իր մանրամասներով, ավելի անկանոն նիստավոր ստիլոբատով Ապուխանըմ իշխանի եկեղեցին տարբերվում է Անիի և ընդհանրապես Ջարգացած միջնադարի հայկական նմանատիպ օրինակներից: Այս առումով հնա-

գիտական պեղումներ են անհրաժեշտ պարզելու ստիլոբատեսի այսպիսի լուծումը: Չենք բացառում նաև նրա վաղըրիստոնեական ծագումը՝ Կամսարականների շրջանում:

Համեմատական վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ Ջարգացած միջնադարից մեզ հասած կենտրոնագմբեթ վեցախորան եկեղեցիների հատակագծային լուծումները համընկնում են միայն կենտրոնագմբեթության սկզբունքով, իսկ մնացյալ առումներով ճարտարապետները որոշակի ստեղծագործելու հնարավորություններ են ունեցել: Անիի Աբուղամրենց Սբ Գրիգոր և Ջաքարյանների շրջանում կառուցված Կուսանաց վանքի Սբ Հռիփսիմե, Գուգաք նահանգի Արտահանի Սբ Գևորգ եկեղեցիներում արտաքին և ներքին «կանոնիկություն» է նկատվում, այսինքն՝ խորանները հավասար են թե՛ ներսից, թե՛ դրսից: Հայկական խորշերը հավասարապես թեթևացնում են մինչխորանային տարածությունները: Նշվածներից միայն Աբուղամրենց Սբ Գրիգոր եկեղեցու մոտ գլխավոր խորանի հյուսիս և հարավ կողմերում առկա ավանդատները բացառել են արտաքինից հատակագծում եռանկյուն խորշերի կիրառությունները: Այս վերջին հանգամանքով է պայմանավորված նաև Աբուխանըմի եկեղեցու լուծումը, երբ անկյունային ավանդատները գլխավոր խորանի հետ ուղիղ գիծ են կազմել, այսպիսով ստեղծելով նիստերի որոշակի անհավասարություն: Սակայն ստիլոբատեսի և ուղղահայաց որմերի նիստերի «շեղումը» միայն այսքանով չի ավարտվում:

Վեցախորանների մյուս ենթախումբը, որը բնորոշ է Տայք-Գուգարքի ճարտարապետական դպրոցին, արտաքինից դուրս եկող խորանի հատվածով օրինակներն են՝ Կաղամախիքի և Օլթիի (Ուլթիք) եկեղեցիներն են՝ հավանաբար Ժ դար, Աբխազական թագավորության շրջանում կառուցված Կացխին և Կախեթի Բոչորման (ոչ շուտ, քան ԺԲ դար) [4, էջեր 83-93]:

Ծավալատարածական և ընդհանուր համաչափական լուծումներում Աբուխանըմի եկեղեցին ավելի շատ համընկնում է Բագրատունյաց շրջանի ճարտարապետական լուծումների հետ: Գմբեթատակ բազմանկյունից դեպի շրջանաձև թմբուկին անցումը կազմակերպվել է տրոմպի և առագաստ համակցման մեթոդով, որը վաղ քրիստոնեության շրջանից հայտնի էր մեր ճարտարապետությանը. ինչպես, օրինակ՝ կանգուններից Հռիփսիմեի տաճարը, ըստ Տ.Մարությանի՝ հավանաբար Ավանի տաճարը և այլն [6, էջեր 50-78]: Սակայն զարգացած միջնադարում այն ավելի լայն տարածում գտավ հատկապես Տայք-Գուգարքի հայկական ճարտարապետական դպրոցի մեջ: Տրոմպի և առագաստ համակցված եղանակով են կառուցված Կաղամախիքի և Արտահանի Սբ Գևորգ կենտրոնագմբեթ վեցախորան եկեղեցիները, վերջինս այժմ կանգուն չէ: Տայք-Գուգարքում, բացի կենտրոնագմբեթ վեցախորաններից, համակցված մեթոդով են իրականացված նաև նշանավոր Օշկ, Բշխան, Խախու, Կումբուրդո, Միջնաձոր և այլ պաշտամունքային կառույցները [7, էջեր 46-51]: Այս ամենին զուգահեռ՝ ծավալային լուծումների մեջ, ավելի վերին հատվածներում ԺԳ-ԺԴ դարին բնորոշ լուծումներ ենք տեսնում, որոնք նկարագրված են վերևում:

Եթե դիտակենք ԺԳ դարի Անիի Կուսանաց վանքի Սբ Հռիփսիմեն և Արագածի Գրիգորաշեն եկեղեցու ծավալատարածական համաչափությունների համեմատությունը, ապա իր ուղղահայաց համաչափություններով (ուղղահայաց ծավալի հարաբերությունը հորիզոնական հատակագծայինի հետ) Կուսանաց վանքի Սբ Հռիփսիմե եկեղեցին կրկնակի անգամ

ավելի է Ջ դարի բազմախորանից: Այսպիսով, համաչափական լուծումներով Աբուխանըմի եկեղեցին միջին օղակ է հանդիսանում վաղքրիստոնեական շրջանի և Ջաքարյանների շրջանի կենտրոնագմբեթ բազմախորան, մասնավորապես՝ վեցախորան եկեղեցիների մեջ՝ այդպիսով հստակորեն ինտեգրվելով այս տիպի զարգացման շղթային:

Հարդարանքի առումով կառույցում միմյանցից տարբերվող երևույթներ են նկատվում: Նախ որմերին առկա հավասարաթև խաչերի փորագրությունները, որոնց իրականացման ոճը բավականին բնորոշ է Անիի Ժ-ԺԱ դդ., ինչպես որ ճշմարտացիորեն նշում են Ա. Ղազարյանը, Կ. Մաթևոսյանը, և այլք: Մյուս կողմից՝ պարզ քիվագոտիները, մուտքի բարավորի պարզ հարդանքը, որտեղ հիմնական դերակատարն են համեմատաբար անհավասար պարանաձև հյուսվածքով գոտին, պատուհանների կամարունքերի տրամատավորված հարդարանքը և հայկական խորշերի վերնամասերի կամարի անհավասար փորագրությունները և այլն, կարծես թե ԺԳ-ԺԴ դարեր են հիշեցնում:

Այսպիսով հստակորեն նկատվում են շերտագրական որոշ խնդիրներ, որոնք դրսևորվում են կառույցի ինչպես հատակագծային, ծավալատարածական, այնպես էլ հարդարանքային լուծումներում: Մեր դիտարկումները ցույց են տալիս՝ մի կողմից վիմագիր նյութում նշված է Իշխան Աբուխանըմը և 1026 թվականը, հարդարանքում առկա հավասարաթև խաչերը, ընդհանուր համաչափությունը, ստորին շարվածքը, մեր կողմից հայտնաբերված վարպետի նշանները և այլն, որ ցույց են տալիս կառույցի Բագրատունյաց շրջանի պատկանելությունը, իսկ մյուս կողմից՝ «շախմատաձև» վերին շարվածքը, ավելի մանր քարերով իրականացված որմնաշարը, Անի մայրաքաղաքին ոչ բնորոշ որմնաշարի որակական «շեղումները» ցույց են տալիս Ջաքարյանների շրջանը: Հարցը բարդացնում է նաև այն փաստը, որ Աբուխանըմի 1026 թ արձանագրությունը գտնվում է «շախմատաձև» իրականացված վերին շարվածքի մեջ: Այսպիսով որոշակի խառնաշփոթ է մտնում ընդհանուր շերտագրական պատկերում:

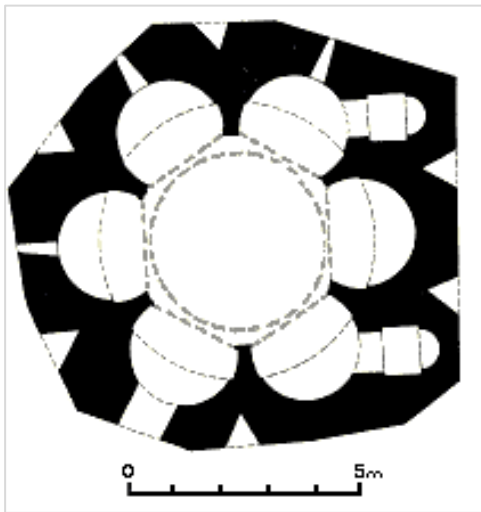
Այս ամենը համադրելով՝ առաջարկում ենք հետևյալ ուղղահայաց ճարտարապետական շերտագրությունը. Բագրատունյաց շրջանին է պատկանում հիմնականում ստորին որմնաշարը, որը ավելի բաց գույնի քարերով է շարված, վերջիններս ավելի խոշոր են, շարված են համեմատաբար կանոնիկ՝ պահպանելով հորիզոնական որմնագծերը, քարերի շուրթերը մոտ երկու միլիմետր շրջանակաձև տաշված են, առկա են հավասարաթև խաչերով հարդարանքներ և այլն: Այս երևույթը նկատվում է կառույցի ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին հատվածներում: Իսկ Ջաքարյանների շրջանին է պատկանում ավելի վերին հատվածները՝ «շախմատաձև» որմնաշարը, մանր քարերի կիրառությունը, որոշ պատուհանների կամարունքերը, հայկական խորշերի հարդարանքը, ոչ կանոնիկ որմնաշարը և այլն: Սակայն Ջաքարյանների շրջանի վարպետները հավանաբար մեծ հարգանք են ունեցել իրենց նախորդող վարպետների ու եկեղեցին կառուցողի հանդեպ, երբ վերականգնել են եկեղեցին՝ պահպանելով, ինչ հնարավոր է: Հին որմնաշարի որոշ քարեր, առձանագրությունը, հավասարաթև խաչերով քարերը և այլն վերստին վերաշարել են՝ ներառելով իրենց իրականացրած որմնաշարի մեջ, այդպիսով մեզ համար առաջացնելով որոշակի շերտագրական խնդիրներ: Արդյունքում՝ կառույցը վերականգնվել է իր առաջնային համաչափությամբ, հատակագծով և հիմնական ծավալատա-

րածական լուծումներով՝ բնորոշ ԺԱ դարին, սակայն իր մեջ կրելով նաև Զաքարյանների շրջանի շինարարական դրոշմը:

Ե Զ Ը Մ Հ Ա Ն Գ ՈՒ Մ. Այսպիսով գալիս ենք հետևյալ եզրահանգումների.

- Անիի Աբուխանըմի եկեղեցու ճարտարապետական լուծումները ենթարկվել են համեմատական վերլուծությունների՝ հատակագծային, ծավալատարածական, հարդարանքային, որոնք պարզաբանում են կառույցի առանձնահատկություններն ու ոճական դրսևորումները:
- Պարզաբանվել է կենտրոնագմբեթ բազմախորան, մեր դեպքում՝ վեցախորան տիպի ժառանգորդությունը հայկական ճարտարապետության պատմական զարգացումների ընթացքին (Զ-ԺԳ դդ.)
- Առաջ են քաշվել կառուցվածքային, հարդարանքային և այլ լուծումներում առկա խնդրահարույց երևույթներն ու լուծումները, որոնք բարդացնում են կառույցի ճիշտ ընկալմանը:
- Առաջարկվում ենք ճարտարապետական ուղղահայաց շերտագրական սխեմա-առաջարկ, որով փորձ ենք անում պարզաբանել և լուծել կառույցում առկա տեսական հիմնախնդիրները, սակայն համոզված ենք, որ առավել ամբողջական պատկեր կստացվի հնագիտական պեղումներից հետո, և առաջարկվող ուղղահայաց շերտագրությունը կօգնի հորիզոնականին:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1.

Գծ. 1. Հատակագիծը՝ ըստ Թ. Թորամանյանի:

Նկ.1. Հայտնաբերված Վարպետի նշան:

ԲԱԺԱՆԱՐԱՐ ԳԻԾ՝ ԺԱ և ԺԳ-ԺԴ ԴԴ

ԺԳ-ԺԴ ԴԴ ՎԵՐԱՇԱՐՎԱԾ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ՝
ԺԱ ԴԱՐԻ ԶԱՐԵՐԻ ՎԵՐԱՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՍԲ

Գծ. 2. Ճարտարապետական շերտագրական առաջարկ

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. Դիվան Հայ վիճագրության, Պրակ 1, Անի քաղաք: կազմ. Օրբելի Հ. ՀՍՍՌ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ: Երևան: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.: 1965: 136 էջ:
2. Թորամանյան Թ. Նյութեր հայկական ճարտարապետության: Երևան: Արմֆան: 1942: 404 էջ:
3. Մաթևոսյան Կ, Անի. Եկեղեցական կյանքը և ձեռագրական ժառանգությունը: Էջմիածին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին տպարան: 1997: 443 էջ:
4. Նահատակյան Դ., Ակոպով Ա. Տայք նահանգի Բերդացիոր գավառի Կախանախիքի եկեղեցի. պատմաճարտարապետական նոր ուսումնասիրություններ // «Հյուսիսային Հայաստանը պատմության խաչուղիներում»: Միջազգային գիտաժողովի նյութեր: Գյումրի: ՀՀ ԳԱԱ ԾՀՀԿ հրատ.: 2023: 259 էջ:
5. Асратян М. Армянская архитектура раннего христианства. М. Инкомбук. 2000. 400 с.
6. Марутян Т. Архитектурные памятники. Звартноц, Аван, Собор Анийской Богоматери..., Хорурд. Грох, Ереван. 1989. 272 с.
7. Наатакян Д. О некоторых конструктивных особенностях Тайкских и Гугаркских церковных построек в X-XI вв. // Сборник научных трудов ЕГУАС. Ереван. -2013. Том III (50). 46-51 сс..
8. Орбели И. Краткий путеводитель по городищу Ани. СПб. 1910. 103 с.

References

1. "Corpus of Armenian Epigraphy" [*Divan Hay vimgraut'yan, Prak 1, Ani k'aghak'*], Volume I, by Orbeli, O. Yerevan: Publ. House of the Academy of Sciences, 1965, 136 p.. (in Armenian)
2. **Toramanian, T.** "Materials of- the History of Armenian Architecture". [*Nyuter haykakan chartarapetu-t'yan*] Yerevan: Armfan, 1942. 404 p.. (in Armenian)
3. **Matevosyan, K.** "Ani: The Ecclesiastical Life and Manuscript Heritage" [*Ani: Yekeghets'akan kyank'y yev dzeragrakan jarangut'yuny*]. Etchmiadzin. Mother See of Holy Etchmiadzin Press. 1997. 443 p.. (in Armenian)
4. **Nahatakyan, D., Akopov, A.** "The Church of Kakhamakhik in the Berdats'por District of the Tayk Province: New Historical-Architectural Studies" [*Tayk nahanghi Berdats'por gavar'i Kakhamakhik'i yekeghets'i: patmurchartarapetakan nor usumnasirut'yunner*]. Northern Armenia at the Crossroads of History: Proceedings of the Second International Conference. Gyumri: Shirak Armenologicle Center of the NAS RA Press, 2023. 259 p.. (in Armenian)
5. **Asratyan, M.** "Armenian Architecture of Early Christianity" [*Armyanskaya arkhitektura rannego khristianstva*]. Moscow: Incombook, 2000. 400 p.. (in Russian)
6. **Marutyan, T.** "Architectural Monuments: Zvartnots, Avan, Cathedral of the Mother of God of Ani..." [*Arkhitekturnye pamyatniki: Zvartnots, Avan, Sobor Aniyskoy Bogomateri...*]. Yerevan: Khorhrd. Grogh. 1989. 272 p.. (in Russian)
7. **Nahatakyan, D.** "Some Constructive Features of the Tayk and Gugark Church Buildings in the 10th–11th Centuries" [*O nekotorykh konstruktivnykh osobennostyakh Taykskikh i Gugarskikh tserkovnykh postroek v X–XI vv.*]. In *Collection of Scientific Works of YSUAS*. Yerevan, 2013. Vol. III (50), pp. 46–51. (in Russian)
8. **Orbeli, I.** "A Short Guide to the Ani Settlement" [*Kratkiy putevoditel' po gorodishchu Ani*]. St. Petersburg, 1910. 103 p.. (in Russian)

Ընդունվել է / Received on: **18. 08. 2025**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **08. 09. 2025**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **10. 12.2025**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Դավիթ Սամվելի ՆԱՀԱՏԱԿՅԱՆ՝ ճարտարապետության թեկնածու, ՃՀՀԱՀ ճարտարապետության տեսության և ժառանգության ամբիոնի ասիստենտ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ davit.nahatakyan@gmail.com / [ORCID.org/0000-0003-1149-7262](https://orcid.org/0000-0003-1149-7262)

Davit Samvel NAHATAKYAN: PhD in Architecture, Assistant Professor at the Chair of Theory, History, and Heritage of Architecture in NUACA, Yerevan, Researcher at Shirak Center for Armenological Studies of NAS, Gyumri, RA, e-mail: davit.nahatakyan@gmail.com / [ORCID.org/0000-0003-1149-7262](https://orcid.org/0000-0003-1149-7262)